

«la sanjurjada»: judici de la premsa i dels historiadors

per
**FRANCESC MARINA i GÓMEZ
ANTONI SIMON i TARRÉS**

El 10 d'agost de 1982 es compleixen cinquanta anys de la fallida sublevació del General Sanjurjo, a Sevilla i Madrid, contra el règim republicà sortit de les eleccions d'abril de 1931, i que per tant només comptava amb disset mesos de vida. Els recents esdeveniments en la vida política de la també jove democràcia espanyola han posat el tema d'actualitat.

El que tractarem de recollir aquí és el contrast d'opinions i comentaris que suscitaran els fets en una premsa de tan àmplia gamma de tendències ideològiques i polítiques com era la premsa espanyola en el període de la Segona República; i veure, en segon lloc, el tractament que els historiadors han donat als fets.

I. - LA PREMSA I LA «SANJURJADA»

L'aixecament del general Sanjurjo, el 10 d'agost de 1932, així com, els esdeveniments posteriors que se'n deriven, els quals afectaren la vida pública espanyola, ocuparen durant llarg temps els titulars de la premsa nacional, i tingueren també el seu ressò a l'estranger.

Llavors com ara, el protagonisme de la premsa no fou petit, tal com ho demostra l'acusació de Manuel Azaña dirigida a determinats diaris de dretes: «En realidad ABC y otros periódicos tienen gravísima culpa de la preparación de los sucesos del día 10. Han dado alas y esperanzas al movimiento; han hecho creer a esos idiotas de generales que el país iría tras ellos» (1).

ELS DIARIS CONSERVADORS

Davant les citades paraules d'Azaña no és d'estranyar que molts diaris monàrquics o conservadors fossin suspesos el mateix dia 10 d'agost. Els que sortiren condemnaren d'una manera moderada la sublevació, no pel que significava (ja que compartien els ideals), sinó pel procediment, que resultava un atemptat contra la legalitat i l'autoritat, principis que com diu EL MATÍ (2), diari catòlic independent, les «veritables dretes» han de defensar:

Les veritables dretes mai no recorren a la violència ni contra el poder legal ni contra l'autoritat legítima. Les veritables dretes volen, per damunt de tot, l'imperi de la llei i de la justícia, tant en política com en economia, com a tots els altres ordres de la vida social. (EL MATÍ, 12 d'agost de 1932, Any IV, núm. 1.004).

- (1) AZAÑA, M.: **Papeles íntimos de Azaña**. Madrid, 1939 (amb anotacions de Joaquín Arrarás).
- (2) Editat d'ençà del 1929 (maig) fins al 1936 (juliol). Molt influït pel partit Unió Democràtica de Catalunya i per la Federació de Joves Cristians.

LA VEU DE CATALUNYA, òrgan oficial de la Lliga Regionalista, recolzarà aquest judici, condemnant la intervenció de l'exèrcit en la política:

Qualsevulla que sia l'opinió que es tingui sobre la manera com ve governant-se Espanya d'un any i mesos ençà, el més elemental sentit de ciutadania obliga d'anatematitzar tot retorn a la intervenció de les forces armades en la política...

Un país en què les forces armades no sàpiguen mantenir-se dintre de l'única missió que han de tenir confiada, és un país perdut. (LA VEU DE CATALUNYA, 10 d'agost de 1932, Any XLII, núm. 11.238).

Però, davant la pregunta de quina hagués estat l'actitud d'aquests diaris en cas d'haver triomfat la sublevació, ens fa pensar que aquestes condemnes genèriques són merament circumstancials i que el seu recolzament, en cas de triomf, hagués estat decidit. EL CORREO CATALAN, un dels diaris suspesos, en repararèixer el setembre de 1932, fa un judici mig irònic —mig amenaçador de la circumstancialitat dels entusiasmes:

Ante los entusiasmos republicanos de hoy ¿Quién puede olvidar los aplausos de ayer a Primo de Rivera? Por algo andarán siempre tan cerca el domingo de ramos y el viernes de pasión. (EL CORREO CATALAN, 2 de setembre de 1932, Any LVI, núm. 18.411).

LA PREMSA REPUBLICANA

Dels set diaris republicans consultats dues són les característiques comunes que resalten en tractar els esdeveniments del dia 10. En primer lloc, el fort atac als qui han protagonitzat l'aixecament —o al que representen—, i en segon lloc, la pressió que exerceixen cap al govern perquè no afluixi en la repressió.

Sanjurjo, cap visible de l'aixecament serà el punt de mira preferit de tots els atacs. EL DILUVIO (3), en un article titular: **Fusilad a los traidores**, s'acarnisarà amb la seva persona:

Un viejo generalote torpe y zafio, amigo del jerez y de las mujeres libres, entusiastas de los toros y de los obispos, verdadera cupletista de la patria, en fin se ha sublevado contra el gobierno, contagiando su histerismo a otros tan soeces y tan necios como él. (EL DILUVIO, 11 d'agost de 1932, Any LXXV, núm. 192).

(3) Diari republicà i anticlerical, molt popular a Barcelona per les seves campanyes contra l'administració municipal, per l'oposició sistemàtica a tot. Contradictori i escandalós, aconseguí ésser un dels diaris de més venda de la ciutat.

LA HUMANITAT (4) no es quedarà en darrera en les seves acusacions, estenent-les als generals monàrquics més destacats:

La República ha tractat massa bé els homes funestos de la monarquia. Aquest general alcohòlic, company de juerga de Primo de Rivera...

Què s'ha fet d'aquell general Mola que a Madrid metrallava obrers i estudiants i no respectava ni els malalts? Què s'ha fet d'aquell general Berenguer, causant de les tragèdies d'Annual i de la retirada de Xauen? Què s'ha fet del general Fernández Heredia, còmplice de l'assassinat de Galán i García Hernández? Què s'ha fet del general Cavalcanti, que tossia contra la República? Què s'ha fet del general Goded que cridava "Viva España y nada más"? Què s'ha fet de tants altres generals. (La HUMANITAT, 11 d'agost de 1932, Any II, número 235).

En el fons d'aquestes acusacions, més viscerals que reflexives, s'apunta el recel contra un sector de l'exèrcit que per la seva vinculació amb la monarquia era considerat com un perill, com un nucli reaccionari que calia extirpar en el nou període de llibertat obert a Espanya, i que a més significava una rêmora econòmica per a la República (al·lusions freqüents als sous dels militars). Heus aquí els comentaris de certs diaris:

Hay gentes, es notorio, que no se resignan a a pérdida de los privilegios que gozaron un día los señores, representantes y detentores del feudalismo medieval que ha presidido nuestra vida nacional hasta el 14 de abril de 1931. (EL LIBERAL, 10 d'agost de 1932, Any XXXII, número 12.356).

La República generosamente, permitió que los generales, jefes y oficiales pudieran retirarse del ejército con toda la paga. A esa magnimidad, muchos de los que viven a costa de la nación, sin prestarle ningún servicio, corresponden alzándose en armas contra la República. ¿No creen los gobernantes republicanos llegada la ocasión de privarles el sueldo a todos, absolutamente a todos, esos militares desafectos al régimen. (EL DILUVIO, 12 d'agost de 1932, Any LXXV, núm. 4.549).

(4) Diari dirigit inicialment per Lluís Companys. Sortí a Barcelona el novembre de 1931. A partir del juliol de 1933 figurà ja com a òrgan oficial d'E.R.C.

El militar ha prometido por su honor, respeto a los poderes constituidos, defensa de la patria y de la enseña tricolor. A nadie se le obliga que empeñe esa palabra de honor, y el camino expedito tiene para pedir el retiro y no permanecer en el ejército. Ese remanente, ese sedimento de militares afectos al Borbón, es el que debe salir del ejército, el que debe irse a su casa inmediatamente. (LA AURORA, 25 d'agost de 1932, núm. 4.549).

Sobre el segon punt (alè al govern perquè faci la repressió), els diaris republicans coincideixen que ha d'haver-hi «un càstig exemplar» a fi que surti enfortida la República, i es doni la impressió de fermesa als qui hi confiaren. Aquest fragment d'un editorial de EL LIBERAL em sembla força representatiu:

No merece lo acaecido más importancia que la de un suceso vulgar, ocasionado por cuatro inconscientes sin categoría social, ni política digna de consideración. Pero sin que seamos partidarios del ensañamiento creemos que ha llegado la hora de que la República haga sentir el peso de su autoridad, y con toda ejemplaridad se demuestre que no puede estar a merced de cualquier agente de bolsa, a merced de cualquier exportador de capitales o a merced de cualquier generalito dispuesto a obedecer las órdenes de Fontaineblau. (EL LIBERAL, 10 d'agost de 1932, Any XXXII, núm. 12.356).

En un moment en què les Corts estaven discutint la concessió de l'Estatut d'Autonomia per a Catalunya, diaris com l'OPINIÓ (5) i LA HUMANITAT ho aprofitaren per assenyalar que eren precisament les forces de dretes —lligades o afins als que s'havien sublevat— les que s'oposaven majorment a la seva concessió:

Els fets deixen la seva lliçó. Els homes que s'han sublevat contra la República són precisament aquells que han combatut amb més mala fe l'Estatut de Catalunya. I és natural que així sigui. En el fons de llurs consciències hi ha la convicció que el dia en què Espanya s'organitzi en un règim autònic, els serà impossible imposar llurs conveniències. En un país descentralitzat és difícil apoderar-se per la força del govern. (L'OPINIÓ, 11 d'agost de 1932, Any V, núm. 371).

(5) Setmanari d'esquerra, publicat a Barcelona d'ençà del febrer de 1928. El març de 1931, els seus col·laboradors constitueixen un dels grups d'E.R.C. Després d'una etapa d'intermitències en la seva sortida, sorgeix com a diari el juny de 1931.

També, no faltaren els qui aprofitaren els esdeveniments per fer propaganda del seu partit; com els republicans radicals, als qui pertanyia l'alcalde de Sevilla, González Labandera, que defensà la República enfront de la sublevació:

El alcalde de Sevilla correligionario nuestro, alzándose contra la "militarada" de Sanjurjo, ha sido el héroe civil que ha encarnado el espíritu de la Revolución Democrática del 14 de abril de 1931... No, en Sevilla, para bien de la República, se irguió ante el usurpador vesánico de derechos que España habíale negado la figura de un alcalde (...) que tuvo a Lerroux como maestro y guía. (EL PROGRESO, 13 d'agost de 1932, Any XXVI, núm. 7.567).

LA PREMSA ANARQUISTA

SOLIDARIDAD OBRERA, òrgan de la Confederació Regional del Treball a Catalunya, manifestarà per endavant el rebuig a qualsevol forma de govern, sigui monarquia sigui república, i per tant afirma que no defensarà un govern republicà que considera reaccionari:

Los republicanos nos importan muy poco: los consideramos con harta razón, tan enemigos nuestros como los monárquicos. Hemos gritado siempre ; Muera la monarquía! Pero jamás gritamos ; Viva la República! Una vez más repetimos que tan odiosa y despreciable es una forma de gobierno como las otras para los que tenemos que soportar su yugo infamante.

No defendemos los republicanos reaccionarios de los ataques de los monárquicos reaccionarios. En el fondo hasta en la forma todos son unos. Frente a todos ellos clamamos y clamaremos ; Viva la libertad! ; Viva la revolución social! (SOLIDARIDAD OBRERA, 12 d'agost de 1932, núm. 486).

Però, en realitat, la base anarcosindicalista actuà d'una manera prou distinta davant els fets del 10 d'agost. El mateix diari recull: «La CNT y la FAI se imponen en Andalucía. Los afiliados al organismo confederal asaltan y queman los centros militares, foco de la reacción monárquica». Entrant en contradicció amb els principis exposats a dalt, l'òrgan de la CNT s'enorgulleix de les accions dels seus militants.

BALANÇ

Si tenim en compte el tarannà dels diaris republicans, després del fracàs de la sublevació, la República semblava més ferma i segura que mai: havia superat sense gaires dificultats «la militarada», constant amenaçadora dels règims polítics espanyols.

Però, la satisfacció dels republicans pel fracàs de la «Sanjurjada» era exagerat. El complot, concebut i executat malament, mai no va tenir moltes probabilitats d'èxit. El fracàs no demostrava que la República havia derrotat o neutralitzat l'exèrcit, «una novia que nunca supo conquistar» (6); l'únic que indicava és que l'ambient polític a mitjans de 1932 no estava madur per a la rebel·lió.

Ni tan sols el prestigi de Sanjurjo —malgrat els durs atacs de la premsa— va resultar molt afectat per al seu malguany; el fet que un general premiat amb la Gran Creu Laureada estigués condemnat la resta dels seus dies, en una presó republicana, va fer-li guanyar simpaties dintre l'oficialitat.

II. - SANJURJO DAVANT LA HISTÒRIA

APOLOGIA DE LA INSURRECCIÓ

La major part de les monografies aparegudes sobre la insurrecció del general Sanjurjo corresponen als anys immediatament posteriors als fets que relaten. Generalment es basen en les vivències personals dels seus autors, la qual cosa els dona un caràcter periodístic molt accentuat.

Aquestes obres sobresurten per l'aferrissada defensa dels motius que impulsaren Sanjurjo a rebel·lar-se. Així mateix destaquen els aspectes que des del seu punt de vista ideològic justifiquen l'alçament. Aquest és el cas de «El Caballero Audaz», pseudònim de José M.ª Carretero Novillo, que publicà dues obres: **Sanjurjo, caudillo y víctima** (1932) i **El General Sanjurjo. Su vida y su gloria** (1940). A ambdues obres, l'autor es desfà en lloances vers el general rebel i en atacs contra la República, «causante de todos los males que padecía España». Destaca per la seva virulència l'atac a Catalunya i el seu Estatut, que es trobava en discussió a les Corts en el moment de la insurrecció.

“Otra tropelía mayor ;El Estatuto de Cataluña (...) acto de despotismo político, que significaba nada menos que la desmembración, la rotura de la unidad espiritual de España (...). Con el Estatuto, el separatismo catalán, rencoroso, antiespañol, recibía el premio de su colaboración al régimen republicano - marxista (...). Atentaba el Estatuto hasta el nexo más sagrado de la espiritualidad española: el idioma (...) permitía a la región autóctona el uso de su dialecto”.

(6) Conversa amb Pablo Díaz Doñobeitia, general de Brigada retirat. Conegué Sanjurjo el 1924, durant la campanya d'Àfrica, i el 1932 tenia la graduació de capità.

Aquestes raons i d'altres que veurem més endavant són, per a Carretero Novillo, el que va provocar que Sanjurjo, el 10 d'agost, donés «su grito de alarma y redención».

Més interessant resulta l'aportació de qui aleshores era ajudant de Sanjurjo, el futur tinent general Emilio Esteban Infantes, puix que la seva narració es basa en els fets que va viure com a protagonista directe. Tant **La sublevación del General Sanjurjo** (1933) com **General Sanjurjo. Un laureado en el penal del Dueso** (1957), incideixen sobre els mateixos temes, de tal manera que la segona, que refereix tota la biografia de Sanjurjo, és còpia puntual de la primera en els fets que aquesta tracta. Només trobem algunes diferències o omissions en les idees que el 1957, data de publicació de la segona, podien ésser mal interpretades pel règim franquista. Per exemple, Esteban Infantes referint-se a la República, ometeix, el 1957, que era un règim «perfectament compatible con nuestras ideas de prosperidad y grandezas nacionales».

Aqueixa opinió és compartida per molts d'aquests autors en afirmar que el moviment anava dirigit contra el govern i no contra la República. Quant a les causes de la sedició, a més del que hem exposat anteriorment sobre l'Estatut de Catalunya, E. Esteban Infantes assenyala les lluites socials, el trencament de l'economia nacional, la vexació i desorganització de l'exèrcit i la marina, la persecució de la religió catòlica, etc.

Això és compartit, també, pel periodista César González Ruano i el coronel Emilio R. Tarduchy a la seva obra **Sanjurjo. Una vida española del Novecentos** (1933). Ambdós autors afirmen que la insurrecció de Sanjurjo comptava amb el suport de la major part de l'exèrcit i del poble, encara que, més endavant, reconeixent que la moralització va créixer entre aquests de resultes dels «masones i dirigentes de los partidos extremistas, que veían con el triunfo de la causa defendida por Sanjurjo, la imposibilidad de seguir disfrutando de gajes y prebendas».

César González Ruano va publicar posteriorment una altra obra sobre Sanjurjo —l'última monografia apareguda— amb el títol **General Sanjurjo** (1959), que ve a ésser un resum del llibre citat anteriorment. En aquesta obra manté l'opinió que Sanjurjo es va entregar voluntàriament, car «no hizo nada para salvar la suya (su vida) ni por su seguridad, pues disponiendo de fáciles medios para huir al extranjero (...) se entregó a un oficial del Benemérito Instituto», fet amb què molts historiadors actuals estan disconformes (7).

(7) Vegeu, TUÑÓN DE LARA **La España del siglo XX** (1974), v. II, p. 341.

En el mateix sentit trobem les obres de Leopoldo Bejarano, Alfonso Senra, Luciano de Taxonera, Joaquín del Moral, Julio Romano, Francisco Camba, etc. (8). Totes elles, amb més o menys radicalisme partidista, repeteixen les idees exposades fins ara. Així tenim, per exemple, que Julio Romano anomena com a raons del fracàs del moviment del 10 d'agost «el recelo de unos, la traición de otros, la falta de espíritu de algunos jefes y la falsía de esos individuos que espían movimientos de los demás para incorporarse a ellos si triunfan y llamarse a la parte del éxito, o sacudirse, desdeñosos y cautos, las responsabilidades si fracasa la rebelión, tachando a sus promotores de locos».

Al costat d'aquestes obres clarament favorables a la rebel·lió, n'apareixen altres que sense mostrar-s'hi totalment contràries, sí que, almenys, posen en dubte la legalitat de la iniciativa presa per Sanjurjo. Aquest és el cas d'Emilio Ayensa en el seu llibre, **De Teniente General a recluso 52** (1933), on es mostra partidari de la República i contrari a l'alçament; malgrat tot, intenta per tots els mitjans de salvar la figura del general, a qui considera enganyat per les persones que el llançaren a l'aventura.

ELS LLIBRES DE MEMÒRIES

Les que proporcionen una informació més precisa i abundant són les memòries del qui aleshores era Cap del Govern i ministre de Guerra, Manuel Azaña. Les corresponents als dies de rebel·lió van ésser publicades i comentades per Joaquín Arrarás el 1939, sota el títol de **Memorias íntimas de Azaña**. Aquest ens relata les seves impressions enfront de la preparació, execució i desenllaç d'una insurrecció que ja coneixia abans que es realitzés. Al mateix temps es queixa de no poder actuar contra els conspiradors per manca de proves, encara que considera que Sanjurjo «en la Dirección General de Carabineros no puede hacer más año que el que haría desde su casa».

Coneixem millor l'opinió de Manuel Azaña mercès a les seves **Memorias políticas y de**

guerra (1976), on trobem tres discursos pronunciats, per ell, davant les Corts, els dies 10, 11 i 18 d'agost de 1932; i que fan referència expressa al fets que comentem. Per al cap del Govern no hi ha cap dubte, el moviment era anti-rrepublicà i monarquitzant, «porque a nadie se le puede ocurrir que la República pudiera continuar viviendo con dignidad si un movimiento de esta especie llegase a triunfar y expulsase al Parlamento o al Gobierno»; encara que tampoc no descarta com a objectiu final la implantació d'una dictadura militar.

Altres llibres de memòries de personatges polítics de l'època, tracten el tema molt més superficialment, com és el cas dels de Gil Robles o Joaquín Chapaprieta.

L'ESTAT ACTUAL DE LA QÜESTIÓ

Pel que fa referència a les obres generals sobre la República, l'estudi més detallat és la **Historia de la Segunda República Española** (1956, 1969) de Joaquín Arrarás, que ens ofereix una narració amb gran profusió de detalls. Segons ell, es donen dos moviments conspiratoris: el dels constitucionalistes i el dels militaristes; i afirma que Sanjurjo va optar pels seus «compañeros de profesión».

La divisió del moviment conspiratori en diversos d'ideologia i objectius diferents és norma entre els historiadors actuals. Tal és el cas de Tuñón de Lara que divideix la insurrecció en monàrquica i militar; i serien els seus objectius respectius: derrocar el nou règim, la primera; i, de dretes i antisocialitzant, la segona. Ramón Tamames, a **La República. La Era de Franco**, manté la mateixa opinió i assegura que la manca de suport militar a la rebel·lió de Sanjurjo fou deguda, a més de la insuficient preparació, al fet que els seus «fines monarquizantes resultaban un tanto nebulosos». Per a Tamames els fins de la insurrecció eren clars: «frenar el libre curso político de reformas que el país parecía abocado a seguir».

Per contra, S. Galindo Herrero, **Los partidos monárquicos bajo la Segunda República** (1956), nega que la conspiració fos monàrquica i la considera com «un claro grito de rebeldía ante el camino que había emprendido la República».

També és general l'opinió que l'alçament va tenir unes conseqüències molt diferents a les desitjades pels seus partidaris. Com, per exemple, l'acceleració del procés d'aprovació de l'Estatut de Catalunya i de la Llei de Reforma Agrària, ambdues aprovades per les Corts el setembre de 1932 (9).

(8) BEJARANO, Leopoldo: **Sanjurjo. Un general expatriado** (1935); CAMBA, Francisco: **De Castilblanco a Villa Cisneros** (1948); MILEGO, Julio: **El general Barrera (De Cataluña al 10 de agosto)** (1936); MORAL, Joaquín del: **Lo de 10 de agosto y la justicia** (1933); PEREZ MADRIGAL, Joaquín: **El general Sanjurjo a presidio** (1955); ROMANO, Julio: **Sanjurjo. El caballero del valor** (1940); SENRA, Alfonso: **Del 10 de agosto a la sala sexta del supremo** (1933) i TAXONERA, Luciano de: **10 de agosto de 1932. Madrid, Sevilla, perfiles de un episodio histórico** (s.d.).

(9) Vegeu, per exemple: PABON, Jesús: **Cambó** (1969) i GONZALEZ CASANOVA, J. A.: **Federalisme i autonomia a Catalunya, 1868-1938** (1974).

L'aportació estrangera segueix en línies generals les idees exposades abans pels historiadors espanyols. Tots distingeixen diferents moviments conspiratoris, en concret Raymond Carr, **España 1808-1939** (1970), afirma que va ésser una conspiració «hecha de remiendos, que iba desde los monárquicos a los antiguos constitucionales».

Quant a la finalitat de la insurrecció, és més confusa per a aquests autors que defensen l'opinió, no d'una restauració monàrquica, sinó «una República conservadora en la qual el Ejército hubiera tenido la parte del león», com diu Gerald Brenan a la seva obra **El laberinto español** (1962) (10).

Per la seva part, Edward Malefakis, **Reforma agraria y revolución campesina en la España del**

siglo XX (1976), destaca especialment la importància del moviment conspiratori en l'aprovació de la Llei de Reforma Agrària, i com ho fa Hugh Thomas, **Historia de la Guerra Civil Española** (1977), realça el fet il·lògic que confiscassin les terres dels «Grandes» d'Espanya, juntament amb les dels conspiradors, quan només dos d'un total de 262 havien recolzat la insurrecció.

Per últim, Stanley G. Payne, **Los militares y la política en la España Contemporánea** (1976), manté les mateixes opinions dels autors anteriors i, en concret, pel que fa al suport militar observa que la major part dels oficials en actiu no es van comprometre, però «muchos más habían escuchado con más o menos simpatía las invitaciones de los conspiradores».

(10) Vegeu també: CARR, Raymond (ed.): **Estudios sobre la República y la Guerra Civil Española** (1973); ROBINSON, Richard: **Los orígenes de la España de Franco** (1974) i JACKSON, Gabriel: **La República y la Guerra Civil, 1931-1939** (1976).